

50 YILLIK CUMHURİYET DÖNEMİNDE EKONOMİK VE SOSYAL BÜNYEDEKİ BAŞLICA DEĞİŞMELER

Ord. Prof. Ömer Celâl SARC

Cumhuriyetin kuruluşundan beri geçen 50 yıl içinde Türkiye’de çeşitli alanlarda kaydedilen gelişmeler Derginin bu nüshasında yer alan ctüdlerde ayrı ayrı incelenmektedir. Bu yazının amacı, gelişmeleri toplu olarak değerlendirmek ve sosyo - ekonomik yapıda ne gibi esaslı değişiklikler olduğunu tespiti çalışmaktır. İlk 50 yıl evvelki durum özetlenecek, ardınca durumun bugün hangi bakımlardan ne ölçüde değişmiş bulunduğu gözden geçirilecek, son olarak da başka memleketlerdeki gelişmeler gözönünde bulundurularak 50 yılda aşılması olan mesafe hakkında yorum yapılacaktır:

I. 1920 LERDEKİ DURUM

1. — Nüfus ve bileşimi.

Cumhuriyetin ilân edildiği 1923 yılında Türkiye’nin nüfusu 13 milyon kadardı. Bu nüfusun yaşa ve cinsiyete göre bileşimi memleketin geçirdiği sürekli harplerin izlerini taşıyordu. Harplerde bilhassa erkekler kurban verdiğinden nüfusta önemli bir kadın fazlalığı vardı. 1927 nüfus sayımına göre bütün nüfusta 1000 kadına ortalama 927 erkek düşüyor ve bu oran 20 - 45 yaş sınıfında 772 ye, 46 - 60 yaş sınıfında 572 ye iniyordu.

Nüfusun çok büyük ve diğer bazı geri kalmış memleketlerdekini aşkın bir kısmı köylü idi. 1927 de 10 bin ve fazla nüfuslu zehir ve kasabalara bütün nüfusun % 16.4’ü, 100 bin ve yukarı nüfuslu büyük şehirlere ise yalnız % 7 si düşüyordu. Halbuki sonun-

cu şehirlere ait oran Yunanistan'da % 15.4 (1928), Mısır'da % 12.3 (1927)dü¹. Gerçekten o tarihte Türkiye'de İstanbul ve İzmir'den başka 100 bin ve fazla nüfuslu şehir yoktu. İstiklâl savaşından sonra birçok yabancınn Türkiye'den ayrılması ve Yunanistanla yapılan nüfus mübadelesi sonucunda bu iki şehrin nüfusu bir hayli gerilemiş, İstanbul nüfusu 1920 de yaklaşık 1.2 milyondan 1927 de 811 bine, İzmir nüfusu aynı yıllarda 375 binden 154 bine inmişti².

2 — Kültürel ve psikolojik koşullar.

Nüfusun bilgi seviyesi çok düşüktü. 1927 sayıma göre Arab harfleriyle okuma bilenler bütün Türkiye'de 1.1 milyon kişiden ibaretti ve yaşı 7 ve yukarı olanlar arasında bu gibilerin oranı erkeklerde % 17.4, kadınlarda % 4.6, iki cins bir arada % 10.6 tutuyordu. Aynı yılda 7-12 yaşındaki çocukların sayısı 1.346 milyon iken ilkokullarda sadece 462 bin öğrenci vardı. Üniversite ve yüksek okullarda okuyanlar ise 1923-24 ders yılında yalnız 2914 kişi idi.

Halkın eğilim ve davranışlarının ekonomi bakımından büyük önemi vardır. Örneğin, kapitalizmin meydana gelişinde topluma hâkim olan belirli ahlâk normlarının (protestant ethic) kuvvetle etkili olduğu bilinmektedir. Bunun gibi son yıllarda Japonya'nın hayret uyandırıcı derecede hızlı gelişmesinde halktaki tasarruf eğilimi, disiplin, dayanışma duygusu gibi vasıfların önemli bir rol oynadığı çeşitli yazarlarca belirtilmiştir³.

Türkiye'de o tarihte yaygın olan görüş ve eğilimlerin kalkınmayı güçleştirici bir nitelik taşıdığı söylenebilir. Köylünün psikolojisi, kadercilik, tevekkül, kanaatkârlık, yaşama seviyesini yükseltmek çabasının zayıflığı ile vasıflanıyordu. Köylü alışkın olduğu hayat ve çalışma tarzından ayrılmaktan kaçmıyor, dolayısıyla sosyal hattâ coğrafi mobilitesi çok sınırlı bulunuyordu. Toprağının hasılatı ihtiyacına yetmediği zaman büyük çiftliklerde, madenlerde ve sa-

1 Statistisches Jahrbuch für das Deutsche Reich 1931, Berlin 1931, s. 7 ve 9.

2 Aynı kaynak, s. 9.

3 Bak : Prof. Dr. Nezahat Arkun : Japon mucizesinin psikolojik temelleri, Milliyet Gazetesi, 6 Mart 1973; The Economist, March 31, 1973, Survey, s. 15 ve devamı.

nayide çalışma olanağı aramakla beraber, bulduğu işlerde kısa bir zaman kalıyor ve biraz para topladıktan sonra toprağına dönüyordu. Meselâ, Karadeniz havzası kömür madenleri mahsulün iyi olduğu yıllarda işçi bulmakta sıkıntı çektikleri gibi, diğer bazı sanayi işletmelerinde geçici işçilerin, ücret artışlarına bu işletmelerde daha az kalmakla cevap verdikleri müşahede edilmiştir. Bu durum sanayiî emekçi ihtiyacının karşılanmasını aksatmak ve sınıf işlerde ihtisas kazanmış bir işçi sınıfının yetişmesine engel olmakla beraber köyden şehre doğru hareketlerin uzun zaman pek zayıf kalmasına sebep olmuştur. 10 bin ve fazla nüfuslu yerlerde oturanların bütün nüfusta payı 1927 ile 1950 arasındaki 23 yılda % 16.4 den yalnız % 18.5 çıkmış, yâni 2 puan artabilmiştir. Halbuki aynı oran meselâ Almanya'da 1885 - 1910 döneminde % 24.8 den % 41.7 ye (17 puan) yükselmiş bulunuyordu⁴. Türkiye'de şehirleşme ancak 1950 den sonra hızlanmıştır.

Üst sınıflar ticaret ve sanayie rağbet etmiyorlar, özellikle memurluğa değer veriyorlardı. İktisadî meslekler yabancılara ve azınlıklara bırakılmıştı. Beyoğlu caddesindeki dükkânlar üzerinde, bir iki istisna dışında, hiçbir Türk adma tesadüf etmek mümkün değildi. İstiklâl savaşından sonra birçok yabancı ve azınlık mensubunun Türkiye'den ayrılması üzerine memlekette ticaret ve teknoloji-den anlar pek az kimse kalmıştı.

İmparatorluk devrindeki kötü idare, nizama uyanların çok ke-re zararlı çıkmalarına yol açmış ve türlü haksız tasarruflara meydan vermişti. Askere alınanların terhisinin yıllarca geciktirilmesi, seferberlik sırasında el konan mallar bedelinin sahihlerine ödenmemesi bunlar arasındadır. Dolayısıyla adalet mekanizmasına ve devlete güven sarsılmış, kanunlara içtenlikle riayet lüzumuna inanç oluşmamıştı.

İsraf eğilimleri de vardı. Şehirlerde babadan kalma servetlerin çoğu bir iki kuşakta tüketiliyordu. Köylü bile, bütün kanaatkârlığına rağmen, eline para geçince, hattâ bazen — meselâ, düğünler gibi vesilelerde — varından yiyerek, sık sık israfa kaçıyordu. Nete-

4 Stat. Jahrbuch für das Deutsche Reich 1931, s. 8 den tahmin edilmiştir.

kim hükümet 25 Kasım 1920 tarihli “Düğünlerde men-i İsrifat Kanunu” nu çıkarmağa lüzum duymuştu.

3 — İktisadî Durum - Dış Ticaret.

Türkiye ekonomisinin Cumhuriyetin kurulduğu sıradaki durumunun kantitatif bir tahlilini yapmak, istatistiklerin yokluğu dolayısıyla mümkün değildir. Hakkında az çok yeterli doneleri bulunan sektör Dış Ticarettir. Diğer sektörlerin ne halde olduğu hususunda da ip uçları veren Dış Ticaret istatistiklerinden beliren başlıca noktalar şunlardır.

a) Ödeme bilânçosunu faiz, kâr, komisyon transferleri gibi görünmeyen kalemlerinde çıktılar girdiler çok aştığı halde, aşağıdaki rakkamlardan görüleceği gibi, ithalât daima ihracattan fazla idi.

Milyon TL.			
	İthalât	İhracat	Fark (1 - 2)
	1	2	3
1923	144.8	84.7	— 60.1
1924	193.6	158.9	— 34.7
1925	241.6	192.4	— 49.2
1926	234.7	186.4	— 48.3
1927	211.4	158.4	— 53.0

Osmanlı İmparatorluğunda da 1880 - 1911 yılları arasında ticaret dengesi her yıl ihracatın yaklaşık % 70 - 100'ü oranında açık vermiştir⁵.

Bu ithalât fazlası bütün geri kalmış memleketlere özgü bir olay da değildi. Gerçekten Mısır, Brezilya, Arjantin gibi ülkelerde ihraç mallarının üretimi ve ihracatı bu mallara başlıca piyasalardaki şiddetli talep dolayısıyla, yabancı sermaye tarafından çok geliştirilmiş bulunuyor ve ticaret dengesi genellikle lehte kapanıyordu.

Devamlı ithalât fazlasına rağmen Osmanlı İmparatorluğunda dışarıya altın akmamış olması, yabancı sermaye yatırımları ve Dev-

5 Bak. İstatistik Yıllığı, cilt VII, s. 438.

letin durmadan akt ettiği dış istikrazlarla ilgilidir. Netekim istikrazların ve yabancı özel yatırımların arkası kesildiği ve altın standardının bırakılmış bulunduğu 1920 yıllarında döviz kurlarında sürekli bir yükselme baş göstermiştir. İstanbul'da ortalama dolar fiyatı 1920 - 27 yıllarında şöyle seyr etmiştir :

1 Amerikan dolarının Türk lirası ile değeri

1920	1.16	1924	1.88
1921	1.53	1925	1.83
1922	1.62	1926	1.91
1923	1.68	1927	1.94

Başlıca ithalât ve ihracat maddelerinin 1923 ve 24 yıllarındaki değerini gösteren 1 Nolu tablodan belirdiği gibi, ihracatın hemen hemen tamamını tarımsal ve ham maddeler teşkil ediyordu. Kayda değer miktarda ihraç edilen tek mamûl halı idi. İthalât ise buğday, un ve şeker gibi zorunlu ihtiyaç maddelerini de kavriyor, belki % 70 - 75 lik kısmı tüketim malı niteliğini taşıyordu. Meselâ, sadece buğday, un ve şeerle yünlü ve pamuklu dokumalar toplam ithalâtın 1923 de % 54.9 una, 1924 de % 52.7 sine varıyordu. Buna karşılık ham madde (üretim maddeleri) ithalâtı azdı. Kullanılan başlıca yabancı üretim maddeleri olan pamuk ve yün iplikleri ithalâtı 1923 ve 1924 toplamın sırasıyla % 4.2 ve % 3.8 inden ibaret bulunmuştur. Zorunlu bir çok tüketim mallarını hariçten temin etmek lüzumu ve dış ticaret açığı karşısında memleketin kalkınması için gerekli yatırım mallarını kayde değer ölçüde ithale imkân yoktu. Netekim demir ve çelik, makinalar ve tarımsal âletler ithalâtı bütün ithalâtın 1923 de % 6.6 sım, 1924 de % 12.3 ünü teşkil etmiştir.

4 — Tarım, Sanayi, Ulaştırma.

İthalât ve ihracatın bileşimini ve diğer kaynakların verdiği bilgileri gözönünde bulundurularak başlıca sektörlerin Cumhuriyetin kuruluşu sırasındaki durumu şöyle özetlenebilir.

TABLO I
1923 ve 24 yılları ithalâtı ve ihracatı
(milyon lira)

	İthalât			İhracat	
	1923	1924		1923	1924
Toplam	144.8	193.6	Toplam	84.6	158.9
Başlıca ithalât maddeleri :			Başlıca ihracat maddeleri :		
Buğday	8.6	18.3	Yaprak tütün	20.3	46.4
Un	3.0	0.7	Üzüm	10.6	18.2
Pirinç	1.9	2.2	İncir	4.9	10.0
Şeker	11.0	12.8	Fındık	3.8	8.0
Çay	0.9	1.2	Fıstık, badem	0.6	1.4
Kahve	2.5	3.2	Afyon	4.2	6.1
Matbaa kağıtları	0.6	1.0	Palamut	1.4	2.1
Yün iplikleri	0.5	0.8	Yumurta	1.4	3.7
Pamuk iplikleri	5.6	6.6	Koyun ve keçi	2.4	3.7
Yünlü dokumalar	8.3	12.6	Pamuk	6.2	11.4
Pamuklu "	48.3	57.0	Tiftik, yün, ipek	5.7	9.0
Demir ve çelik	7.8	16.2	Zeytinyağı	1.0	0.5
Makinalar	1.3	5.6	Hah	3.3	4.5
Ziraat âletleri	0.5	2.2	Kömür	1.5	2.3
Benzin	0.7	0.9	Krom	—	0.8
Gaz	4.2	4.5	Diğer	17.3	30.8
Diğer	39.1	47.8			
Toplam	144.8	193.6	Toplam	84.6	158.9

Kaynak : İstatistik Yıllığı, Cilt 10, 1938 - 39, Yayın No. 142, s. 262, 241 - 261.

Aktif nüfusun % 82 kadarı tarımda çalışıyordu⁶. Nüfus sayısının bugünkünden çok daha az olduğu o tarihlerde bir toprak kıtlığından da pek bahis edilemez. Buna rağmen tarım, her ne kadar tütün, pamuk gibi başlıca ihracat mallarını sağlıyorsa da en önemli ürün olan buğday hususunda memleket ihtiyacını karşılayamıyor ve üstelik genel olarak üreticiye pek ufak bir gelir bırakıyordu. Ta-

6 1927 nüfus sayımına göre meslek sahibi nüfusun % 81.9'u çiftçi idi.

tarımsal maddeler fiyatlarının çok yüksek olduğu 1929 yılında adam başına gelirin bütün memlekette 124 lira olmasına karşılık tarımda 78 liradan ibaret kaldığı kabataslak bir hesaptan anlaşılmaktadır'. Gerçekten tarımda üretim usulleri geri, araçlar yetersiz ve verimlilik çok düşüktü. Kaldı ki, mahsulün taşıma imkânları da sınırlı idi.

Yollar bozuk ve çoğu yılın mühim bir kısmında trafiğe elverişsizdi. Demir yolları 1924 de 4086 km. den ibaretti. Dolayısıyla iyi yıllarda dahilde ürünlerin bir kısmı çürürken İstanbul buğday ve un ithal etmek zorunda bulunuyordu.

Cumhuriyetin kuruluşunda, sanayi ve madencilikle uğraşan nüfus aktif nüfusun % 5-6 sı kadardı⁸. Bu kimselerin çoğu üretimden ziyade tamircilik yapan ufak atelyelerde çalışıyordu. 1927 sanayi sayımına göre toplamı 257 bine varan sanayi ve madencilik mensuplarının 166 bin kadarı 5 ve daha az kişilik müesseselere düşüyordu. 100 ve fazla işçisi olan işletmelerin sayısı yalnız 155 idi ve bunların 33'ü, madencilik, 36 sı ziraat maddelerin işlenmesi, bilhassa besi hazırlanması, 60'ı mensucat imaliyle meşguldü. Ancak büyük müesseselerin bir dereceye kadar yoğun bulunduğu mensucat ve tarımsal maddeler sanayii de memleket ihtiyacını karşılamaktan uzaktı. Hattâ değirmenler bile yeterli olmadığından lüzumlu yabancı buğdayın bir kısmı un olarak ithal ediliyordu.

5 — Dış Borçlar ve Yabancı Şirketler.

Sanayi, tarım ve ulaştırma bu derece geri kalmışken ve dış ticaret her yıl önemli ölçüde açık verirken, Türkiye iktisadi - malî alanda eski devrin iki ağır hipoteğini taşıyordu. Bunlardan biri Osmanlı İmparatorluğunun dış borçları idi.

Lozan Andlaşması ile gerçi kapitülasyonlar kaldırılmış ve Türkiye 1929 dan itibaren gümrük resimlerini dilediği gibi ayarlamak hakkını kazanmıştı. Bazı Devlet gelirlerinin Düyunu Umumiye İdaresi gibi yabancı bir kuruluş tarafından toplanması yolundaki Dev-

7 Tarımın Vedat Elmence tahmin edilen net hasılasını umum nüfusun % 81'i kabul olunan tarımsal nüfusa bölmek suretiyle bulunmuştur. 11 nolu nottaki etüde bakınız.

8 1927 nüfus sayımına göre % 5,9.

letin hükümranlığı esasına aykırı durum da Cumhuriyet kurulduğu zaman ortadan kalkmış bulunuyordu. Öte yandan Lozan'da, Osmanlı borçlarının İmparatorluk arazisinden ayrılan alanlar için indirimler yapıldıktan sonra kalan kısmını, Türkiye'nin üzerine alması gerekmişti. Borçların taksimi hususunda alacaklı temsilcileri ile varılan 13/6/1928 tarihli anlaşmada memleketin bu borçtaki payı 107.5 milyon lira ve ödeyeceği yıllık taksitler, zamanla 3.4 milyon altın liraya çıkmak üzere, başlangıçta 2 milyon altın lira olarak tespit edilmişti⁹. Borcun ana parası her ne kadar o zamanki Türkiye Millî gelirinin mühim bir yüzdesine varmıyordu ise de, millî gelir çok düşüktü. Fakat özellikle taksitler döviz sıkıntısı çeken memleket için ağır bir yük teşkil ediyordu. Gerçekten 2 milyon altın lira 1931 ihracatının aşağı yukarı % 15 ini, 1932 ihracatının hatta % 18.5 ini buluyordu. Netekim ön görülen yıllık ödemeler yapılmamış, 22/4/1933 tarihli yeni bir anlaşma ile borç miktarı 79.5 milyona, taksitler 700.000 altın liraya indirilmiş ve daha sonra taksitlerini yarısının mal ihracatı ile karşılanması hususunda Fransa hükûmeti ile anlaşmıştır¹⁰.

Eski devrin ikinci hipoteğini, sanayi, ulaştırma, madencilik gibi sektörlerdeki bütün büyük işletmelerin —Şirketi Hayriye, Seyri Sefain İdaresi gibi istisnalar dışında— yabancıların elinde bulunması teşkil ediyordu. Bu işletmeler arasında demir yollarının hemen hemen hepsi, Ereğli - Zonguldak kömür madenleri, elektrik, gaz, tramvay, su, telefon idareleri, liman ve fenerler işletmeleri vardı. Cumhuriyetin ekonomi politikasına hakim olan iktisadî milliyetçilik esası ile uzlaşmayan bu durumun millileştirmelerle değiştirilmesi gerekiyor, bu da önemli masraflara ihtiyaç gösteriyordu.

6 — Millî Gelir.

Gelişme seviyesinin en önemli göstergesi olan millî gelir hakkındaki tahminler Türkiye için 1927 den evvele gitmemektedir. O yıla 1929 a ait rakkamlar aşağıdaki gibidir¹¹.

9 Bakınız : **İ. Hakkı Yeniay**, Yeni Osmanlı Borçları Tarihi, İstanbul 1964, İstanbul Üniversitesi yayınlarındaki, No. 1074, s. 123 ve dev. Özellikle s. 146, 168.

10 Aynı eser, s. 192 ve dev.

11 Kaynak, 1927 rakkamları : Türkiye Millî Geliri, T. C. Ekonomi

Türkiye Millî Gelir cari fiyatlarla

	Toplam	Adam başına	
	Milyar TL.	TL.	Dolar
1927	1.6	114	59
1929	1.8	124	60

Bu tahminlere esas teşkil eden doneler pek sıhhatli olmadığı gibi hesapların hangi millî gelir kavramına ilişkin olduğu, özellikle faiz, kâr şeklinde dışarıya akan gelirlerin kavranıp kavranmadığı (yani millî veya yurt içi gelir veya hasılanın bahis konusu olduğu) da pek belirli değildir. Bununla beraber rakkamların durumu kaba taslak bir surette yansıtabildiği kabul edilebilir. O tarihlerde diğer bazı memleketlerde adam başına gelir TL. olarak aşağıda gösterilmiştir¹².

Adam başına millî gelir (TL.)

Türkiye	1927	114	İsviçre	1927	737
Bulgaristan	1927	129	Birleşik Amerika	1928	1557
Romanya	1927	192	Kanada	1927	1261
Yugoslavya	1926	172	Brezilya	1928	90
Almanya	1928	539	Japonya	1925	187
Fransa	1928	480	Hindistan	1922	54
İngiltere	1928	784			

Bakanlığı Konjonktür Servisi, seri 1, no. 7, Ankara 1937, Cetvel 42. (1927 gelirinin sektörlere ayrılışı gösterilmemiştir). 1929 rakamalı: Vedat Eldem, Millî Gelir, İktisat Fak. Mecmuası, Cilt 9, 1947/48, s. 75 - 133.

Dayandıkları millî gelir kavramı bir az farklı gibi göründüğünden bu iki rakkamın karşılaştırılmasında ihtiyatlı olmak gerekir. Anlaşılan ilki "piyasa fiyatlarıyla gayri safi Yurtiçi hasıla" yı, ikincisi aynı fiyatlarla "Yurtiçi geliri" göstermektedir.

- 12 Kaynak : T. C. Ekonomi Bakanlığı Konjonktür Servisi, a.g. yayın cetvel 42. Çeşitli memleketlerin o tarihlerdeki millî geliri hakkında şu kaynakta da bilgi vardır : Handwörterbuch der Staatswissenschaften, 4. Auflage, Cilt VIII, s. 768 ve dev.

Millî gelire ait bazı kavramlar o yıllardaki henüz açık olarak tanımlanmamış ve istatistikler milletler arası mukayeselere imkân verecek surette standardize edilmemiş olduğundan cetveldeki rakkamlar gelir farklarını ancak yaklaşık olarak ifade edebilir.

Görüldüğü gibi geri kalmışlığın açık bir ifadesi olarak Türkiye'de adam başına gelir ileri memleketlerdeki seviyenin çok altında bulunuyordu. Cumhuriyetin ilân edildiği 1923 de gelirin hatta daha düşük ve belki adam başına 50 dolar seviyesinde bulunduğuna da kuvvetle ihtimal verilebilir. Gerçekten harplerin bıraktığı derin yaraların hiç biri o yıl henüz sarılmamış bulunduğu gibi 1927 ve 1929 yılları millî geliri yükselen tarımsal madde fiyatlarının olumlu etkilerini sezmiştir.

II. DEĞİŞMELER

Cumhuriyetin kuruluşu sırasındaki koşulları kendileri görmüş olanlar şimdi çok azalmış bulunduğu için, yukarıda üzerlerinde etraflıca durmak ihtiyacı duyulmuştur. Bu günkü iktisadî ve sosyal durum bilindiğinden hakkında uzun boylu izahlara lüzum yoktur. 1920 lere nazaran başlıca farklarını belirtmekle yetinilecektir.

1 — Nüfus ve kültürel durum.

1923 de 13 milyon olan nüfus bugün yaklaşık 38 milyon olup¹³ hemen hemen üç misline çıkmıştır. Yıllık artış oranı 1923-50 arasında % 1.8, 1950 den bu yana % 2.6 ve bütün 50 yıllık dönemde ortalama % 2.2 tutmuştur. Başka memleketlerle yapılacak mukayeseler bu artışın bazı ülkelerde (özellikle Orta ve Güney Amerika) kayd edilenin altında kalmakla beraber çok hızlı olduğunu gösterir. Şiddetli nüfus çoğalışı, anlaşılan, ölüm hadlerinin gerilemesine karşılık doğum hadlerinin yüksek bir seviyede kalmalarından ileri gelmiştir.

Nüfusun cinsiyete göre bileşimi değişmiş, 1927 de azınlıkta olan erkekler 1940 dan itibaren çoğunluk kazanmışlardır. Çalışmak üzere dışarıya gitmiş bulunan 1 milyon kadar işçinin çoğu erkek olduğu halde 1970 sayımında bütün nüfusta 1000 kadına karşı 1026 erkek tespit edilmiştir.

Nüfusun büyük kısmı yine köylü ise de şehirlilerin oranı 1950 den sonra epey artmıştır. 1927 ile 1970 arasında 10000 den fazla nüfuslu yerlerin bütün nüfustaki pay % 16.4 den % 33.5 e, 100

13 1972 nüfusu 35.67 milyon olduğuna göre.

binden fazla nüfuslu yerlerin payı % 7.0 dan % 18.9 a çıkmıştır. Bu sonuncu şehirler 1927 de 2 den ibaretken sayıları 1970 den 14 ü bulmuştur.

Halkın bilgi seviyesi 50 yıl içinde sezilir surette yükselmiştir. Bütün çocukların ilk öğretim görmesi hedefine varılmamış olmakla beraber 1927 de Arab harfleri ile okuma bilenlerin sadece 1.1 milyon kişi olmasına karşılık 1970 de 6 ve yukarı yaştaki nüfusta okur yazarlar 16.1 milyonu (yaş gurubu mevcudunun % 57 sini) bulmuştur. İlk okul öğrencilerinin sayısı 1927 de 462 binden 1970 de 5 milyona, Yüksek Okul ve Üniversite öğrencilerinin sayısı 1923 de 2914 den 1970 de 170 bine yükselmiştir.

Halkın davranış ve eğilimlerinde de önemli değişimler olmuştur. Köyden şehre doğru hareketin kuvvetlenmesi, tarımla bağıntı keserek şehirlere yerleşmiş bir emekçi sınıfının meydana gelmiş olması, hatta yüz binlerce kişinin çalışmak üzere yabancı ülkelere gitmesi, köylüde, iktisadî kuvvetlerin zoruyla, coğrafi mobilitenin arttığına delalet etmektedir. Peyda olan Hacı Ağa tipi de sosyal mobilitenin varlığına bir karinedir. 50 yıl evvel hiç yokken şimdi Türkiye'de oldukça geniş bir sanayici, bankacı ve tüccar sınıfının mevcut olması iktisadî meslekleri hor gören eski zihniyetin ortadan kalktığına işaret etmektedir. Tercih edilen meslekler hakkında okullarda yapılan bazı anketlerin sonuçları da bunu desteklemektedir. Meyvesini uzun zamanda veren bazı yatırımlara da şimdi girişilmekte olması, yeni müteşebbis sınıfında başlangıçta göze çarpan, kısa zamanda çok kâr getiren işler aramak eğiliminin azalmakta olduğunu göstermektedir. Toplumda muhafazakârlığın, tevekkülün, israf eğilimlerinin, Devlete karşı güvensizliğin yayıldığı; gelecek kaygusunun, sosyal sorumluluk duygusunun, hayat standardını yükseltmek isteğinin kuvvetlendiğini gösteren belirtiler de vardır¹⁴.

2 — Millî Gelir.

Gelir ve üretimin miktar ve bileşiminde vuku bulan başlıca değişimler ana sektörlerin 1929 ve 1970 döneminin bazı yıllarm-

14 Bazı zihniyet değişimleri hakkında bakınız: **Mümtaz Turhan**, **Kültür Değişimleri**, İstanbul Edebiyat Fak. Yayınlarından No. 479, İstanbul 1951.

daki net hasılasını 1961 fiyatları ile ifade etmek üzere tertib edilen aşağıdaki tablodan¹⁵ anlaşılır.

TABLO II
1961 faktör fiyatlarıyla Yurtiçi Gelir

	1929	1938	1950	1960	1970
Tarım (milyon lira)	8040	10950	11870	19840	24250
Sanayi ve inşaat "	2230	4100	5730	10830	21540
Diğer Sektörler "	5470	5690	7780	16400	34110
Toplam (Yurtiçi gelir)	15740	20640	25380	47070	79900
Nüfus (milyon)	1456	1692	2095	2776	3567
Adam başına yurtiçi gelir (lira)	1081	1220	1211	1696	2240

Tablo şüphesiz gerçeğin tam bir ifadesi değildir. İllin 1929 için bazı ana istatistikler eksik olduğundan o yıla ait tahminler diğerlerinden daha az emin olsa gerektir¹⁶. Ayrıca 1929 rakkamlarının öteki yıllara ilişkin istatistiklerin¹⁷ benzer (aynı tarife uygun) değerleri ile karşılaştırılmasına çalışılmışsa da bunun tamamiyle sağlanabilmiş olduğuna güvenilemez¹⁷. Başka başka yılların fiyat-

15 **Kaynak.** 1929 rakkamları: Vedat Eldem'in 11 nolu notta gösterilen etüdü.

Diğer yıllara ait rakkamlar:

- 1 — Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Türkiye Millî Geliri 1938, 1948 - 54, Yayın No. 364, Ankara 1955.
- 2 — DİE, Türkiye Millî Geliri, Harcamaları ve Yatırımları, 1938, 1948 - 1970, Yayın No. 625, Ankara 1971.

1961 fiyatlarına çevirmenin nasıl yapıldığı hakkında 18 nolu nota bakınız.

- 16 Şüphesiz bu rakkamlarda da hatalar vardır. Netekim elde edilmelerinde uygulanan usuller değiştirilmiş, 1962 - 1971 Millî Geliri bu sefer kabul edilen esaslara göre yeniden hesaplanmıştır. Bakınız: Ömer Celâl Sarc, Yeni Millî Gelir İstatistikleri, Türkiye İktisat Gazetesi, 22 Mart 1973.
- 17 Vedat Eldem'in tahminlerinde amortismanlar üretim net değerlerinden indirilmiş olduğuna göre gayri safi hasıla değil, gelir söz konusudur. Ayrıca, Türkiye ile yabancı memleketler arasındaki

larıyla gösterilmiş olan gelir serilerini 1961 fiyatlar ile ifade için uygulanan çevirme işlemleri¹⁸ de her halde bazı hatalara meydan

gelir akımları hesaba katılmadığı için, milli gelir yerine yurtiçi gelirin gözönünde bulundurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Ancak vasıtalı vergilerin — daha doğrusu bu vergilerle sübvansiyonlar arasındaki farkın — üretim değerlerinden indirilip indirilmediği, yani 1929 için verilen rakkamların faktör veya piyasa fiyatları ile ifade edilmiş olduğu belli olmamaktadır. Uyanan izlenim, söz konusu indirmelerin yapılmamış ve rakkamların piyasa fiyatları ile gösterilmiş bulunduğuudur. Halbuki DİE'nin sonraki yıllara ait verileri faktör fiyatlarına göredir. Bundan dolayı — izlenim gerçeğe uygun bulunduğu takdirde — 1929 ile ardınca gelen yıllar arasında daha sıhhatli bir mukayese yapılabilmesi ve dönemde vukubulan artışın olduğundan az gözükmemesi için, vasıtalı vergilerin ya 1929 rakkamlarından indirilmesi yahut sa sonraki yıllara ait değerlere ilâve edilmesi gerekirdi (Sübvansiyonları DİE de ihmal etmiştir). Bu ayarlamamın sektörlere ait rakkamlarda yapılabilmesi için lüzumlu doneler maalesef yoktur. Ayarlamamın gerekli iken yapılmamış olmasından doğacak hatanın önemi hakkında bir fikir vermek üzere 1961 faktör fiyatlarına göre 1970 yılı yurtiçi gelirine vasıtalı vergilerin eklenmesi ile elde edilen değer (yani piyasa fiyatlarına göre yurtiçi gelir) aşağıda gösterilmiştir.

Yurtiçi gelir, toplam (milyon lira)	79900 yerine 88690,
Yurtiçi gelir, adam başına (lira)	2240 yerine 2490

18 Bu işlemler şunlardır :

Tabloda ayırt edilen üç ana sektör için 1929 yıl cari fiyatlarıyla verilen değerler ewelâ Vedat Eldem'in "pondere" dediği (etüdünde s. 122 ye bakınız) indeks ile bölünerek 1938 fiyatlarıyla gösterilmiştir. (Vedat Eldem, aynı indeks yardımıyla 1929 toplam gelirini 1938 fiyatlarıyla ifade etmiştir). Elde edilen rakkamlar, ardınca, 1948 fiyatlarına, daha sonra da 1961 fiyatlarına çevrilmiştir. Bu iki çevirme üç ana sektörün 1948 ile 1938 ve 1961 ile 1948 fiyatları arasındaki oranlara göre yapılmıştır. Oranlar da 1938 yılı milli geliri hem 1938, hem de 1948 fiyatları ile; 1962 millî gelirini ise hem 1948, hem de 1961 fiyatları ile gösteren serilerden hesaplanmıştır. Söz konusu seriler DİE'nin "Millî Gelir" adlı 364, 456 ve 472 nolu yayınlarında bulunabilir.

Özellikle 1929 gelirinin 1938 fiyatlarına çevrilmesinde hâtâ yapılmış olması ihtimali vardır. Gerçekten 1929 - 38 arasında tarihsal fiyatlar diğer fiyatlardan daha şiddetli bir gerileme kayetmiştir. "Pondere" denilen indeks bu dönemde 100 den 68.7 ye

vermiştir. Kaldı ki çeşitli mal ve hizmet fiyatları arasındaki oranlar durmadan değiştiğinden 41 yıllık bir dönemdeki millî geliri tek bir temel yılının fiyatları ile gösteren bir istatistik pek gerçekçi sayılamaz. Bütün bunlara rağmen tablonun sektörlerin reel net hasılası ile yurtiçi reel gelirin seyri hakkında yaklaşık bir fikir verdiği kabul edilebilir. Tablodan beliren başlıca noktalar şunlardır.

1 — Tarımın nisbî önemi azalmış, yurtiçi gelirdeki pay yaklaşık % 51 den % 30 a düşmüştür¹⁹. Buna karşılık sanayi ve inşaat sektörünün payı % 14 den % 27 ye yükselmiştir. Ulaştırmayı da içine alan öteki sektörlerin payında da belirgin bir artış vardır.

2 — Toplam yurtiçi gelir 5.1 (5.06) misline çıkmıştır. Nüfus 2.44 misline yükseldiğinden adam başına yurtiçi gelir ancak 2.1 (2.07) misline varabilmiştir. Bununla beraber 17 ve 18 nolu notlarda anlatılan nedenlerle 1970 ve 1929 rakkamları arasındaki oranı toplam yurtiçi gelir için 5.1 yerine 5,5-6, adam başına yurtiçi gelir için 2.1 yerine 2,3-2,5 kabul etmek daha doğru gibi görünmektedir.

indiği halde, çoğu tarımsal olan ihracat maddeleri fiyat indeksi 100 den 57.5'e düşmüştür. Bu nedenle aynı (pondere) indeksin üç sektörün 1929 gelirine uygulanması yüzünden evvelâ 1938 (sonra da 1961) fiyatları ile ifade edilen 1929 tarım gelirinin ve dolayısıyla toplam yurtiçi gelirin bir miktar şişirilmiş, 1929 - 70 dönemindeki artışın da gerçeğe nazaran az gösterilmiş olduğu söylenebilir.

1938 fiyatlarına çevirmenin tarım gelirine ihracat fiyatları indeksini, diğer sektörlerin gelirine "pondere" indeksi uygulamak suretiyle yapılması halinde 1929 gelirinin 1961 fiyatları ile değeri olarak aşağıdaki rakkamlar elde edilir.

	Milyon lira
Tarım	7300
Sanayi ve inşaat	2230
Diğer	5470
Toplam (yurtiçi gelir)	15000
Toplam adam başına (lira)	1030

19 Şüphesiz bunda 1970 de mahsulün iyi olmamasının da ufak bir payı vardır.

Cari fiyatlarla 1929 ve 1970 yılları yurtiçi gelirini altın liraya²⁰ ve — iç değeriindeki değişmeler gözönünde bulundurulmak suretiyle— dolara²¹ çevirerek yapılan hesaplar da aşağı yukarı aynı oranda bir artışa delalet etmektedir.

İlave edelim ki yurtiçi gelirdeki reel artış, halk kitlelerini yararlandırmayıp sadece sınırlı bir grubu faydalandırmış da sayılmaz. Gelir dağılımı istatistikleri yoksa da, harcı alem malların adam başına tüketiminde vukubulan büyük artış buna delildir. Örneğin adam başına şeker tüketimi 1927-29 da 4.5-4.8 kilo dan 1967 de 15.3, 1972 de 18.2 kiloya; pamuklu mensucat tüketimi 1946 da takriben 6 metreden 1967 de 20.7, 1972 de 24.7 metreye çıkmıştır²².

3 — Ulaştırma ve Tarım.

Sektörlerdeki değişmeleri incelersek en hızlı gelişmeyi II nolu tabloda diğer sektörler arasında yer verilmiş olan ulaştırmanın kayd etmiş olduğunu görürüz. Demir yollarının 1927-28 de 4701 öm. den 1970 de 7985 km. ye uzatılması, ticaret filosunun büyümesi, liman yapılması, fakat her şeyden evvel kara yolları şebekesinin işlahı ve genişlemesi, memleketin bazı uzak yerleri ile başlıca iktisadî merkezler arasında mal taşımak imkânını yaratmış, bütün trafik şebekesinde taşıma zamanlarını kısaltmış ve reel nakil masraflarını düşürmüştür. Bunlar da trafiğin büyük ölçüde artmasına sebep ol-

20 Bir Cumhuriyet altınının ortalama fiyatı 1929 da 8.74, 1970 de 117.02 TL. idi. Buna karşılık cari fiyatlarla yurtiçi gelir

1929 da 1800 milyon TL = 206 mily. altın l.

1970 de faktör fiyatlarıyla 122108 milyon TL = 1044 mily. altın l.
piyasa fiyatlarıyla 138860 milyon TL = 1187 mily. altın l.

tutmuştur. Altın fiyatları para değerinin sıhatli bir ölçüsünü teşki letmediği için, onlara dayanılarak yapılan hesaplardan çıkan sonuçların yukarıdakilere uygunluğunu az çok tesadüfi saymak lâzım gelir.

21 Bu hesaplarda doların 1970 deki içdeğerinin 1929 dakininin yaklaşık % 40'ı olduğu gözönünde bulundurulmalıdır. Doların 1970 de Türk lirası ile fiyatı olarak da devalüasyondan evvelki ve sonraki (1 dolar eşit 9 ve 14 TL.) kurlarının tartılı ortalaması alınmalıdır. Gerçekten devalüasyon o yılın Ağustosunda yapılmıştır.

22 Yeni yıllara ait rakkamlar "Kalkınma Plânı 1973 - 77" den, diğerleri çeşitli kaynaklardan alınmıştır.

muştur. Netekim ulaştırma ve haberleşme sektörünün net üretim değeri 1929 da o yılın fiyatları ile 49 milyon, 1961 fiyatları ile 260 milyon TL tutarken 1970 de (1961 faktör fiyatlarıyla) 6526 milyon TL e varmıştır²³. Bu, 1929 ait rakkamın 25.3 mislidir.

Buna karşılık tarım en az gelişen sektördür. Ancak onun da üretimi nüfus sayısından fazla artmıştır. 1929-70 döneminde nüfus 2.44 misline çıktığı halde sabit fiyatlarla ifade edilen tarımsal gelir Tablo II ye göre 3 misline, hatta 17 ve 18 Nolu notlarda açıklanan nedenler dolayısıyla belki 3.2-3.3 misline yükselmiştir. Kısmen pancar, muz, çay gibi evvelce üretilmeyen veya az üretilen bitkilerin büyük çapta yetiştirilmeğe başlanması suretiyle gerçekleşen bu artışta, hektar randımanlarının yükselmesi de, aşağıdaki rakkamlardan görüleceği gibi, bir dereceye kadar rol oynamıştır:

Hektar randımanları (kilo)²⁴

	1934 - 38 Ortalaması	1969 - 71 Ortalaması
Buğday	1023	1310
Mısır	1310	1635
Pirinç	2000	2450
Pancar	15429	35191
Pamuk saf	224	676

Ancak tarımsal üretimdeki gelişmenin başlıca sebebi, ekim alanının mer'alar aleyhine genişlemesidir. 1934-38 de nadasla beraber 10.56 milyon hektar tutan tarla arazisi 1971 de 24.5 milyona varmış bulunuyordu. Mer'aların tarlaya çevrilmesinde fazla ileri gidildiği ve bundan erozyon tehlikesi ile beraber hayvancılığın ilerlemesi için bazı engeller doğduğu da anlaşılmaktadır.

Nüfus sayımlarının tarımda çalışan kimselerin sayısı hakkında verdiği rakkamlar 1955 e kadar çok belirsiz bulunduğundan tarm-

23 Ulaştırma sektörü için 18 inci notta anlatılan işlemlerle yaptığımız tahmin sonucudur.

24 Kayna: DİE, Tarım, 1934 - 1948 Yayın No. 300/1, Ankara 1949
DİE, Tarım İstatistikleri, Özeti 1971, Yayın No. 668, Ankara 1972.

sal prodüktivitenin dönemin o kısmında ne gibi değişmeler kaydettiği belli değildir. Daha sonraki sayımların sonuçlarına göre üretim artarken tarımda çalışanlar sayısının duraksaması, hatta 1965 den itibaren mutlak olarak azalmağa başlaması, aktif nüfustaki paylarının 1960 da % 74.9 dan 1970 de % 67.0 ye inmesi yüzünden prodüktivitede de artış olmuştur. Tarımsal net üretim değerinin sektörde faal kimselerin sayısı ile bölümü 1961 fiyatları ile, 1960 da yaklaşık 2000 TL. den 1970 de 2490 TL. e yükselmiştir.

Zn halde Cumhuriyet devrinde tarım, hızla artan nüfusu besleyebilmiş, memleketin başlıca ihracat maddelerini sağlamaya devam etmiş ve çiftçiye bıraktığı geliri bir miktar yükseltebilmiştir. Ancak bundan böyle ekim alanını genişletmek mümkün olmadığı gibi tarımsal istihdamın gittikçe azalmasını beklemek lâzımdır. Bu nedenle tarım, üretim usullerini ıslah suretiyle hektar ve üretici başına verimi yükseltmek zorundadır. Yoksa besi maddeleri ithaline lüzum doğacak ve tarımsal maddelerin ihracatı azalacaktır.

4 — Sanayi.

Sanayinin gelişmesine Türkiye'nin ekonomi politikasında en büyük önem verilmiş, yatırımların külliyetli bir kısmı o sektöre yöneltilmişti. Neticede sanayinin net hasılası (madenler, inşaat, elektrik, gaz, su üretim ve dağıtım dahil) 1929-70 arasında hemen hemen 10 misline çıkmıştır. (Tablo II ye bakınız). Öte yandan sanayide çalışanlar sayısı çok daha hafif bir artış kayd etmiş, 1929 da yaklaşık 500-550 binden²⁵ 1970 de 1.74 milyona, aktif nüfustaki payı % 6-6.5 kardan % 12 ye yükselmiştir.

Türkiye sanayii hala aktif nüfusun önemli bu kısmına iş sağlayamadığı gibi, yapısal bazı zaaf lar da taşımaktadır. Mamullerinin ekonomik niteliğine göre ayrılışını gelişmiş memleketlerle mukayese eden Tablo III den belli olduğu üzere, bugünkü sanayi özellikle tüketim malları imal etmekte, buna karşılık ara malları ve

25 1927 Sanayi Sayımının kapsamına giren iş yerlerinde çalışanlar 257 bin kişi idi. Ancak bu sayımın bütün sınaî faaliyetleri kavramamış olduğu anlaşılmaktadır. 1935 nüfus sayımında esas meslekleri sanayici olarak kaydedilenlerin sayısı 656 bin küsurdur.

hele yatırım malları imalatı çok sınırlı bulunmaktadır. Nitekim be-si maddeleri ve mensucat sanayii, başlıca kollarını teşkil etmektedir.

TABLO III

**Mamüllerin iktisadî niteliğine göre
sanayiın bileşimi²⁶**

(İmalât değerinin yüzdesi olarak)

	Türkiye		Gelişmiş ekonomiler (ortalama)
	1967	1972	
Tüketim malları	52.9	46.6	20
Ara mallar	35.4	39.4	35
Yatırım malları	11.7	14.0	45
	100.0	100.0	100

Gerçekten kompleks bir teknolojiyi gerektirmeleri, büyük bir dakiklik (precision) istemeleri, sayısı pek çok olan çeşitlerinin önemli bir kısmı için memlekette şimdiki halde yeter derecede geniş bir piyasanın mevcut bulunmaması gibi faktörler, yatırım malları imalatının Türkiyede gelişmesine engel olmuştur. Aynı nedenler ara malları yapımını da zorlaştırmaktadır.

Bu durum karşısında Türkiye sanayii memleketin mamül tüketim maddeleri ihtiyacının çoğunu karşılamakla beraber muhtaç olduğu yatırım ve ara mallarını sağlamaya hiçbir surette yetmemektedir. Hatta bazı sanayi kolların işledikleri ara mallarının çok yüksek bir yüzdesini dışarıdan getirmek zorunda olup "montaj sanayii" karakterini taşımaktadır.

Bundan başka sanayimiz, dış piyasalarda yabancı memleketlerle rekabetin güçlüğü dolayısıyla, tüketim maddeleri ithalâtını ikame edecek, "içe dönük" bir sanayi olarak kurulmuştur: Memleket piyasası için çalşır ve gümrük duvarları ve ithalât kısıtlanmaları ile korunulmaya ihtiyaç gösterir. Mamul ihracatı yolunda ancak son zamanlarda bazı adımlar atılmıştır.

26 Kaynak : Kalkınma Plânı : Üçüncü Beş Yıl 1973 - 1977. DPT yayınlarından, No. 1272, s. 24.

Nihayet Türkiye sanayiinin bir çok üniteleri normal koşullar altında rantabl şekilde çalışmayacak derecede küçüktür. Sanayi in tenolojisi de, kısmen bu yüzden, oldukça geridir.

5 — Dış Ticaret ve Ödemeler dengesi.

Dış Ticaret Millî Gelire ayak uyduramamış, ondan daha yavaş yükselmiş, dolayısıyla gerek ithalâtın gerek ihracatın millî gelire oranı, tablo IV den görüleceği gibi, gerilemiştir.

TABLO IV
Dış Ticaret ve Millî Gelir

	1927	1929	1970
Yurtiçi gelir cari piyasa fiyatlarla (milyon lira)	1600 ²⁷	1800	138860
İthalât (milyon lira)	211	256 ²⁸	9600 ²⁹
İthalâtın yurtiçi gelire oranı (%)	13.2	14.2	6.9
İhracat (milyon lira)	158	155	6410 ²⁹
İhracatın yurtiçi gelire oranı (%)	9.9	8.6	4.6

Bu gerileme özellikle şu sebeplere atfedilebilir: Sanayi içe dönük olarak kurulmuş ve ihracata son yıllara kadar sezilir bir katkıda bulunmamıştır. Evvelce ihraç edilen yerli ham maddelerin git-tikçe artan bir kısmının, sanayileşme dolayısıyla, dahilde kullanılması gerekmiştir. Meselâ taş kömürü ihracatı tamamiyle durmuştur. Önemli diğer bir etken, başlıca ihracat maddelerini sağlayan tarımın toplam millî gelirden daha yavaş büyümüş olmasıdır. Üs-telik bazı tarımsal maddelerin üretimini dış piyasaların kalite husu-sundaki istemleri göz önünde bulundurulmadan arttırılmıştır. Me-

27 Kaynak : 11 No. lu nota bakınız.

28 Türkiye'nin 1. Dünya Savaşından sonraki ilk otonom gümrük ta-rifesi 1929 içinde yürürlüğe girdiğinden o yıl spekülâtif nitelik-te bir çok ithalât yapılmıştı.

29 1970 devalüasyonun yapıldığı yıldır. Tabloda çeşitli dolar kurları ile değerlendirilen rakkamların toplamı gösterilmiştir.

selâ çay ürününün Türkiye ihtiyacını aşan kısmı ancak en düşük fiyatlarla alıcı bulmaktadır.

İhracatın bileşimi 1920 lere nazaran pek değişmemiştir. Tütün, pamuk, fındık, üzüm, incir yine başlıca ihraç mallarını teşkil etmektedir. Sanayi mamulleri ihracatı, son yıllarda artma eğilimini göstermekle beraber, 1970 de toplam ihracatın ancak % 17.5 ine varabilmiştir.

Buna karşılık ithalâtın bileşiminde önemli değişmeler olmuştur. Cumhuriyetin kuruluşu sırasında toplam ithalâtın % 70-75 lik kısmı tüketim maddeleri, geri kalanı ara ve yatırım malları iken, evvelkilerin payı çok düşmüş, ara ve yatırım mallarının payı artmıştır. 1970 yılına ait oranlar şöyledir:

1970 ithalâtının bileşimi

	Milyon TL.	%
Tüketim maddeleri	412	4.1
Ara mallar (ham maddeler)	4705	49.0
Yatırım malları	4481	46.6
Toplam	9598	100 0

Cumhuriyetin kurulduğu sırada olduğu gibi şimdi de dış ticaret dengesi açık vermektedir. Açık örneğini 1970 de 3.19 milyar lira-yı (ihracatın hemen hemen % 50 sini) buluyordu. Bir ihracat fazlası sadece ağır ithal kısıtlanmalarının uygulandığı 1930-37 yılları ile İkinci Dünya Savaşı sırasında hasıl olmuştur. Üstelik Türkiye yabancı memleketlere yeniden borçlanmıştır. 1971 de kamusal ve özel sektörün dış borçları döviz olarak ödenecek 2210 milyon dolar ile Türk parası ile ödenek 3846 milyon liraya varıyor ve ikisinin toplamı takriben 35 milyar TL. sı yani yurtiçi gelirin aşağı yukarı % 25 ini buluyordu. Osmanlı borçları taksitlerinin ihracat değerine oranı % 15 - % 18 olduğu halde bugünkü dış borçlar için ödenen taksitler 1966-1969 yıllarında ihracat değerinin % 25 i ile % 30 u arasında oynamıştır³⁰.

30 Türkiye Odalar ve Ticaret Borsaları Birliği 1970 İktisadî Raporu, s. 255.

Bununla beraber bu alanda da durumun geçmişe nazaran düzelmiş olduğu söylenebilir: Millî gelir çok daha yüksektir. Bir kimşenin kaldıracabileceği verginin oranı geliri ile beraber arttığı gibi bir ülkenin kaldırabileceği borç oranının da millî geliri ile birlikte büyüdüğü söylenebilir. Bundan başka yeni borçların çok daha önemli bir kısmı üretkif işler için kullanılmıştır. Nihayet dışarıdaki Türk işçilerinin Türkiye'ye gönderdikleri, tutarı 1972 de 740 milyon dolara varan tasarrufları, ve artmak eğilimi gösteren turizm net gelirleri ödemeler dengesini ferahlandırmış, borçların taksitlerini fazlasıyla karşılamıştır.

III. KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRMELER

Geçen 50 yılda türlü alanlarda sezilir ilerlemeler kaydedilmiş ve ortalama hayat standardının ifadesi olan adam başına gelirin reel değeri 2.5 - 2.7 misline³¹ çıkmış ise de bugünkü Türkiye gelişmiş memleketler hizasına gelmiş olmaktan uzaktır. Netekim adam başına GSMH bu memleketlerde 1000 dolardan üstün iken, hatta Avrupa Ekonomik Topluluğunda ortalama 2040 dolara ulaşırken, bizde şimdi yalnız 350 dolar tutmaktadır³². Gelişme derecesinin bütün diğer göstergeleri de sözü geçen ülkelere nazaran hala geri bir aşamada bulunduğumuzu belli etmektedir³³. Meselâ tarımda çalışanların aktif nüfustaki payı, adam başına GSMH'nın 1000 doları aştığı ileri ülkelerde % 16.2 den aşağı olduğu halde bizde 1972 % 65 di. Sanayideki işgücünün payı ise evvelkilerde % 33.2 den fazla olmasına karşılık Türkiye'de 1972 de % 11.2 kadardı³⁴. Ölüm

31 Tablo II nin ilişkin olduğu 1927 - 1970 dönemi yerine bütün 50 yıl gözönünde bulundurulduğuna göre.

32 Türkiye Odalar ve Ticaret Borsaları Birliği 1973 yılı raporu s. 29. Bu rakkam anlaşılan adam başına GSMM'yı göstermektedir ve 1971'e aittir.

33 Bu göstergelerin adam başına GSMM'nin seviyesine göre nasıl değiştiği hakkında bakınız :

Hollis B. Chenery : Growth and Structural Change, International Monetary Fund, Finance and Development, Vol 8, No. 3, September 1971.

34 33 no. lu notta adı geçen yayında (s. 19) adam başına gelirin 1000 ve 2000 dolar seviyesinde olduğu ülkelere ait rakkamlara

ve doğum hadleri, şehirleşme ve okur yazarlık derecesi gibi göstergeler yine aynı duruma işaret etmektedir.

Türkiye ileri memleketlere yetişememiş olduğu gibi adam başına gelirini diğer bazı ülkeler derecesinde arttıramamıştır.

İlkin ilerlemiş memleketlerin çoğu, hele 1950 den sonra, Türkiye'ye nazaran daha hızlı bir büyüme kaydetmişler, dolayısıyla onlarla aramızdaki mesafe bir miktar açılmıştır. Bu ülkelerden bazılarının adam başına geliri ile Türkiye'nin adam başına geliri arasındaki oran, 1927-28, 1950 ve 1970 yıllarında yaklaşık olarak tablo V de gösterilen seviyede bulunmuştur:

TABLO V

**Türkiye'dekine oranla bazı gelişmiş ülkelerde
adam başına gelir³⁵**

	1927 - 28	1950	1970
Almanya	4.5	3.2	8.4
Fransa	4.0	4.5	8.1
İngiltere	6.5	4.8	6.0
İtalya	2.0	2.9	4.8
Birleşik Amerika	13.0	12.4	13.2

bakınız. Türkiye'nin 1972 yılına ilişkin veriler "Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Plânı", s. 78 den alınmıştır ve sanayi inşaatı kavramamaktadır.

- 35 1927 veya 1928 yıllarına ait rakkamlar aşağıdaki yayının çeşitli memleketlerin o tarihteki adam başına millî gelirini Türk Lirası olarak gösteren 42 no. lu tablosundan hesaplanmıştır: Türkiye Millî Geliri, T. C. Ekonomi Bakanlığı Konjonktür Servisi, seri 1, No. 7.

Bu yayında Türkiye ve İtalya'nın 1927, diğer memleketlerin 1928 gelirleri verilmiştir. Sonuçların bizdekine oranı bulunurken 1928 de Türkiye'de adam başına millî gelir o zamanki para ile 120 lira kabul edilmiştir. (Mevcut tahminlere göre bu miktar 1927 de 114, 1929 da 124 lira idi). 1950 rakkamları Birleşmiş Milletler İstatistik Yılığında (U.N. Statistical Yearbook), 1970 rakkamları şu broşürdeki donelerden hesaplanmıştır:

Les Pays Membres de l'OCDE (edition 1972).

1927 - 28 rakkamları adam başına millî gelirler, 1950 ve 1970 rakkamları ise, adam başına GSMM'lar arasındaki oranları ifade

Söz konusu ülkelerde ortalama kişisel gelirin Türkiye'dekinin kaç misli olduğunu ifade eden bu oranlara göre onlarla aramızdaki fark, ikinci dünya harbinde uğradıkları kayıplar dolayısıyla 1950 de bir miktar azalmışsa da, sonra yine büyümüş, hatta —İngiltere hariç— başlangıçtaki seviyeyi aşmıştır. Şüphesiz 1950 ve 1970 yıllarına ait oranlar, millî paraları resmî kur üzerinden dolara çevirmek suretiyle hesaplanmış olduklarından devalüasyonların ve revalüasyonların etkisini de taşımaktadır.

Geri kalmış memleketlerin bir kısmında da gelişme, hiç değilse 1950 ardınca, bize nazaran daha hızlı olmuştur. Bu gibi 75 ülkeden az çok çabuk gelişen 29 unu kavrayan bir istatistiğe göre³⁶ adam başına GSMH'nın 1950-69 daki artış oranı itibariyle Türkiye 29 memleket arasında ancak 16 ncı gelmektedir. 1969 ve 1950 yılları adam başına GSMH'ları arasındaki oranın Türkiye'de 1.88 olmasına karşılık örneğin aşağıda gösterilen memleketlerde şu seviyeye varmıştır:

Japonya	4.85	Yugoslavya	2.63
Bulgaristan	4.35	İsrail	2.54
İspanya	2.85	Irak	2.45
Ürdün	2.71	İran	2.04
Yunanistan	2.66		

Bu durum kalkınma yolunda başarabildiklerimizin uluslararası ölçüde pek önemli olmadığı izlenimini uyandırıp hayal kırıklığına yol açabilir. Kaldı ki son 50 yıl, Türkiye için, tarihinde az rastlanan uzun bir barış dönemi teşkil etmiş, bu dönemde gelişmemizin

etmektedir. Ancak bu noktanın (ve bazı ülkelerin 1927 ve 1950 deki alanlarının farklı olmasının) önemli bir hataya meydan vermediği tahmin edilebilir.

36 Bu istatistik hakkında 33 No.lu notta gösterilen yazıya bakınız. "Az gelişmişlik" adam başına GSMH'nın 1950 de (1964 fiyatlarıyla) 600 dolardan aşağı bulunması suretinde tanımlanmıştır. 75 ülkenin dahil bulunduğu bu grupta bundan dolayı Japonya ve İspanya da yer almaktadır. Sözü geçen istatistik 75 memleket arasından seçilen, yıllık büyüme oranı % 5.5 ve üstün 26 sı ile durumlarında bazı özellikler görülen Pakistan, Malezya ve Peru'yu kavramaktadır.

en büyük engeli sayılan kapitülasyonlar ortadan kalkıp memleket tam iktisadî özgürlüğe kavuşmuş, üstelik dışarıdan epey sermaye de almıştır. Ancak bu konuda göz önünde bulundurulması gerekli bazı noktalar vardır.

1 — ilerlemiş memleketlerle yapılan karşılaştırmalarda bu memleketlerin yatırım potansiyelinin geri kalmış ülkelere nazaran çok daha büyük bulunduğu ve incelediğimiz dönemde bir çok kuvvetli faktörlerin bu potansiyelden geniş ölçüde faydalanılmasına saik olduğu unutulmamalıdır. İkinci Dünya Savaşının tahribatını onarma zorunluğu, teknolojik ilerlemelerden ve —bilhassa— Ortak Pazar'ın kuruluşundan doğan dürtücü etkiler, bu faktörlerin başlıcalarıdır. Esasen adam başına gelirin artışı ileri memleketlerde kendi kendini besleyen (self sustaining), devamlı bir süreç (process) iken, yatırım imkânlarının çok sınırlı bulunduğu geri kalmış ülkelerde, özel çabalar isteyen ve fakirlik çemberini kırarak ayrı hamlelerle gerçekleşebilen bir olaydır. Netekim bu nedenle geri kalmış memleketlerin kalkınmasından bahs edilirken “büyüme” terimi yerine, yapısal bir değişmeye de tazammun eden, “gelişme” terimi kullanılmaktadır.

2 — Türkiye’de nüfus hem ileri memleketlere hem de bazı geri kalmış memleketlere nazaran daha hızlı artmıştır. 1950-69 arasındaki yıllık çoğalış Türkiye’de % 2.6 ya varırken meselâ Yugoslavya’da % 1.2, Japonya’da % 1.1, Yunanistan ve İspanyada % 0.9, Bulgaristan’da % 0.8 den ibaret bulunmuştur³⁷. Adam başına GSMH’nin 2000 doları geçtiği ülkelerde doğumların ölümleri aşması ile meydana gelen tabii artış oranı ise y hatta ortalama yalnız % 0.64 tutmaktadır³⁸. Şiddetli nüfus çoğalışının adam başına gelirinin yükselişini frenleyici etkilerini şöyle bir hesaptan anlamak mümkündür: Bizde de nüfus Bulgaristan’da olduğu gibi yılda 0.8 oranında artmış olsaydı 1969 yılı adam başına GSMH mızın 1950 dekine oranı 1.88 yerine 2.63 tutar ve Türkiye yukarıda bahsi geçen 29 memleket arasında 16 ncı değil Yugoslavya ile beraber 6 ncı gelirdi³⁹.

37 Hollis B. Chenery, a.g. etüd, tablo 2ye bakınız.

38 Aynı etüd, tablo 1.

39 Bu hesap nüfusun yılda % 2.6 yerine % 0.8 oranında artması halinde de toplam GSMH’nin 1969 daki fiilî seviyesini bulacağı var-

3 — Geri kalmış ülkelerden bir kısmının hızlı gelişmelerinde büyük miktarlarda yabancı sermaye almış olmaları önemli bir rol oynamış, diğer bir kısmı da ham madde ihracatlarının şiddetle artmasından yararlanmıştı. İlk grubun başlıca misalleri İsrail, Yunanistan ve Ürdü'dür. 1960-69 döneminde dış finansmanların⁴⁰ yatırımlara oranı, Chenery'ye göre Türkiye'de % 13.5 iken, İsrailde % 65.0, Yunanistanda % 32.8, Ürdünde % 109.1'e varmıştır. Bu sermaye akımları İç tasarrufların müsaade ettiğiinden çok daha fazla yatırım yapılmasını ve —döviz dar boğazlarını önlemeleri dolayısıyla— yatırımların en elverişli olanlara yöneltilmesini mümkün kılmıştır.

İkinci grup özellikle, İran ve Irak gibi petrol üreticilerinden oluşmaktadır. Dünyanın petrole durmadan artan talebi, üretimini ve ihracatını az külfetle genişletmek olanağını yaratmış, büyüyen ihracat da memleketi döviz sıkıntılarından koruduğu gibi türlü yatırımlar için kullanılabilecek fonlar sağlamıştır.

Büyük yabancı sermaye akımları politik nedenlerden ve ilgili memleketlere özgü (dünyadaki yahudiler arasındaki dayanışma gibi) bazı koşullardan doğmuştur. Türkiye'nin, kuvvetli teşvik tedbirleri alması halinde bile, bahis konusu memleketler derecesinde yabancı sermaye sağlaması beklenemezdi. Petrol yataklarımız da zengin değildir. Bu maddeyi ihrac etmek şöyle dursun ithal ediyoruz. Memleketin gerçekleştirebildiği gelişme hızı değerlendirilirse bu noktaları da göz önünde bulundurmamak gerekir.

4 — Öte yandan, koşulları ve yapısı benzer bazı ülkelerde gelişme hızının Türkiye'dekinden üstün bulunmuş olduğu da açıktır. Özellikle adam başına GSMH'nin Bulgaristandaki artışı, nüfus çoğalışının orada çok daha yavaş olduğu hesaba katılsa bile, bizdeki ni sezilir surette aşmaktadır. Bulgaristanın bunu, yatırım haddini GSMH'nin % 30'u gibi çok yüksek bir seviyeye çıkarmak ve Sosyalist ülkelerin Ortak Pazarını teşkil eden Comecon dahilinde elek-

sayımına dayanmaktadır. Memlekette iş gücü arzı çok büyük olduğu için varsayım gerçeğe uygun olsa gerektir.

40 Ödeme dengesinin cari işlemler bölümündeki açık. Bu oranın % 100'ü aşması tüketimin de kısmen yabancı kaynaklarla finanse edildiği anlamına gelir. kaynak: Chenery, a.g. etüd, tablo II, not 10 ve 11.

trik motorları imalatında ihtisas kanazarak ihracatını büyük ölçüde arttırmak suretiyle başardığı anlaşılmaktadır⁴¹. Adam başına gelirin Bulgaristandaki seviyede bulunduğu bir memlekette, totaliter bir idare sistemine kaçmadan, yatırımların bu derece yükselebileceği şüpheli ise de, Bulgaristandaki tecrübeler Türkiyenin plâncıları tarafından dikkatle incelenmesi gerekl bir konu teşkil eder.

Her ne olursa olsun, nüfusumuzdaki şiddetli çoğalış, önemli miktarlarda sermaye alamamış olmamız ve petrolca zengin olmamamız gibi sebepler karşısında Türkiyenin kayd ettiği gelişmenin önemsiz ve küçük sayılamıyacağı meydandadır. Gelişmenin bundan böyle hızlanacağını da beklileyebiliriz. Adam başına gelir 1950 ye nazaran çok daha büyük tasarruf ve yatırımlara imkân verecek bir seviyeye varmıştır. Odeme dengesi, dışarıdaki Türk işçilerinin transfer edilen tasarruflarının ve turizm gelirlerinin artması dolayisile çok düzelmiştir. Mamul ihracatında da bazı adımlar atılmıştır. Nüfus artışı yavaşlarsa gelişme hızındaki artış daha da belirgin olacaktır.

Denilebilir ki Türkiye son 50 yılda, gelişmiş memleketlerle arasındaki mesafeyi kısaltamamış ise de, nüfusun hayat standardını sezilir suretle düzeltmekle beraber sözü geçen memleketlere yaklaşmak için lüzumlu koşulları da hazırlamıştır.

41 **Dr. Melih Tümer** : Kalkınma Yarışında Türkiye ve Çevresi, Bulgaristan sanayileşmeye ağırlık tanıyor, Cumhuriyet Gazetesi, 9/6/1973.